

ПРАВО

Теорія та історія держави і права

УДК 340 (477)

Олег Зайчук *
Наталія Оніщенко *ПРАВОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОГРАМНІ ЦІЛІ,
РЕАЛЬНИЙ СТАН, НАУКОВИЙ ПОШУК

Стаття присвячена феномену правової культури; розгляду її не стільки в контексті деформації та дисфункції правової свідомості, як-то: правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий реалізм, правовий інфантилізм, оскільки у позитивному вимірі «як якісний стан буття суспільства» та якісний стан правового життя. Особливу увагу присвячено удосконаленню системи забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини в контексті перспективного розвитку правової культури нашого суспільства.

Ключові слова: правова культура, правова субкультура, культура громадянського суспільства, деформація правової свідомості, дисфункції правової свідомості, правова система.

Зайчук О. В., Оніщенко Н. Н. Правовая культура украинского общества: программные цели, реальное состояние, научный поиск.

Статья посвящена феномену правовой культуры; рассмотрению ее не столько в контексте деформации и дисфункции правового сознания, как: правовой нигилизм, правовой идеализм, правовой реализм, правовой инфантилизм, поскольку в позитивном измерении «как качественное состояние бытия общества» и качественное состояние правовой жизни. Отдельное внимание посвящено совершенствованию системы обеспечения прав, свобод и законных интересов человека в контексте перспективного развития правовой культуры общества.

Ключевые слова: правовая культура, правовая субкультура, культура гражданского общества, деформация правового сознания, дисфункции правового сознания, правовая система.

Zaiychuk O. V., Onishchenko N. M. The legal culture of Ukrainian society: policy objectives, real state, scientific research.

Article is devoted to the phenomenon of legal culture, it is not so much consideration in the context of deformation and dysfunction of consciousness, such as: legal nihilism, idealism law, legal realism, legal infantilism, as in positive terms as «a state of being a quality society» legal status and quality of life. Special attention is devoted to the improvement of the rights, freedoms and legitimate interests of rights in the context of future development of legal culture of our society.

Keywords: legal culture, legal subculture, culture, civil society, the deformation of consciousness, dysfunction of legal consciousness, legal system.

Вплив права на культуру, а культури на право традиційно розглядається через категорію «правова культура». Чи можна вважати її достатньо дослідженою та стовідсотково проаналізованою? Мабуть ні. І цьому є принаймні декілька пояснень. Так, сучасне право розуміння, не дає відповіді на питання, що являє собою категорія «право». Запропоновані типи та підходи до праворозуміння не дали усвідомлення, що являє собою це терміно-поняття. Пошук оптимального або універсального визначення права, єдиного або абсолютного, такого визначення, яке врешті-решт врівноважило б суперечки між прибічниками природно-правового, позитивного і філософського підходів до права не досягли своєї мети. Не краще справа із самим розумінням того, що є «культура». Так, в науковій літературі, гуманітарній літературі зустрічається згадка про те, що існує від 250 до 1000 різних визначень «культури»! Можливо це пояснює той факт, що в останні роки всі дослідження, присвячені проблемі правової культури провадилися, так би мовити, в «негативному ракурсі», а саме: присвячувалися деформаціям та дисфункціями правової свідомості (правовому нігілізму, правовому ідеалізму, правовому романтизму, правовому інфантилізму, правовій демагогії тощо). Не заперечуючи необхідність та важливість аналізу цих категорій, все ж хочемо наголосити, що під правовою культурою в широкому сенсі слова, слід розуміти усе позитивне, що створено людством у правовій сфері. Крім того, якщо культура – це якісний стан буття суспільства, то правова культура – це якісний

стан правового життя.

Ю.С. Шемшученко підкреслює: «Право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими категоріями, оскільки право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю» [6]. Таким чином, культура, правова культура, пов'язані із соціальним прогресом, із системою соціальних цінностей, пріоритетними серед яких є права, свободи та законні інтереси людини.

Є аксіоматичним, що історія людства – це боротьба за певний рівень досягнутих прав людини, який не може бути вищим від відповідного рівня правової культури, що відображається, віддзеркалюється в найвищому рівні ієрархічного розвитку форми права – Конституції держави.

Конституцію України 1996 року слід сприймати як результат загальної правової культури, що сформована і продовжує змінюватися під впливом різних економічних, соціальних, політичних, моральних та інших факторів. У ній відображені цінності Європейської конституційної культури, що втілилися в універсальних принципах гуманізму і справедливості, ідеї народовладдя, рівноправності, невід'ємності і невідчужуваності прав і свобод особи, ідеологічному і політичному плюралізмі.

Ст. 3 Конституції України встановлює, що людина є найвищою соціальною цінністю. Це, на наш погляд, відображає аксіологічний підхід до людини, її прав і свобод, честі і гідності, безпеки існування та життєдіяльності. У такий спосіб можна констатувати, що людина розглядається в конституційному, та у культурологічному аспектах, як вища цінність, що має важливе орієнтуюче значення для розвитку національної правової системи, державного механізму інституту відповідальності держави перед особою.

Таким чином, ідея прав людини, сформована як певний правовий ідеал, на досягнення якого орієнтований розвиток національного законодавства, а способами забезпечення – є загальні принципи права; один з основних таких принципів – принцип рівності.

Рівність прав і свобод один з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури.

Ст. 21 Конституції наголошує на невідчужуваності прав і свобод людини, що впливають з теорії природного права. Положення Конституції про те, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах виходить з ідеї рівності людей.

Ця рівність може розглядатися принаймні в двох аспектах: 1) означати рівність в матеріальних благах, рівність результатів, рівність в умовах існування – тобто «економічну рівність», що відображає, віддзеркалює певний вимір прав і свобод людини та 2) рівність перед законом у процедурах – «рівність юридичну», яка, насамперед, пов'язана з ефективністю законодавства. Процедурна рівність означає відсутність будь-якої дискримінації. Принцип відсутності дискримінації – це не тільки досягнута рівність у певних сферах життєдіяльності, а й критерій, за якими вона рівність може бути досягнута. Не може бути привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Додатковим критерієм подолання дискримінації визнається також «справедливість» як явище соціальної дійсності та прояв досягнутого в суспільстві рівня правової культури.

Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності із сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.

Продовжуючи вищезазначену тему, хочемо висловити деякі зауваження щодо «економічної рівності».

Конституція України (ч. 4 ст. 41) вперше в конституційній історії нашої країни встановлює непорушність права приватної власності. На цій ідеї ґрунтується Цивільне законодавство (сподіваємося, Податкове та Митне законодавство), інші законодавчі акти в економічній сфері. Все це має істотне значення для формування правової культури населення в сфері економічних відносин. При цьому слід враховувати особливе значення положень ст. 15 Конституції України про плюралізм форм власності, а також ст. 13 про те, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Втім непорушності права власності сьогодні опонує реальний стан речей, Україну зараз визначають як країну з репресивною економікою [3]. Вважаємо, що реальний стан по забезпеченню прав людини, що може позитивно позначитися на позитивному розвитку правової культури в цивілізованому суспільстві, сьогодні неможливий без встановлення чітких меж, підстав та норм відповідальності держави перед особою, без регламентування юридичної та соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством.

Якщо юридична відповідальність держави перед особою є більш-менш дослідженою проблематикою сьогодні, – про що свідчать останні конференції, окремі монографічні видання [4],

методологічні семінари, «круглі» столи та симпозиуми, то юридична та соціальна відповідальність бізнесу, нажаль, проблематика зовсім не досліджена. Хоча, існує нагальна потреба в розробці не тільки загальних засад цієї відповідальності в національному та наднаціональному аспектах. Слід зауважити, що в англосаксонській правовій системі ще 150 років тому виникло так зване кримінальне корпоративне право. Сьогодні ж в Євросоюзі окремі вчені, політики та посадовці, наголошують на відсутності відповідальності транснаціональних корпорацій.

Цивілізованим показником рівня правової культури є реалізація конституційного положення про те, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію (ч. 7 ст. 41). Враховуючи це цікавим є також питання про соціальну відповідальність бізнесу перед суспільством. Про що можна легко пересвідчитися. Достатньо ознайомитися з декількома публікаціями із засобів масової інформації.

Так це можна бачити це на прикладі деяких скандальних забудов Києва, в його історичному центрі: у буферній зоні Софії Київської, просто під її мурами, де намагаються звести житловий комплекс з величезним підземним паркінгом, який загрожує перлині ЮНЕСКО: адже піднімаються ґрунтові води, що є дуже небезпечним для Софії. Більш того, саме із-за цього будівництва Софію Київську можуть внести до так званого «чорного списку» вже в червні цього року, на 35-й сесії ЮНЕСКО. Над касовим залом метро Театральна, на історичному перехресті, намагаються звести черговий офісний центр, що руйнує історичний квартал – причому все це робиться просто біля КМДА. Великий бізнес нахабно диктує свої вимоги владі, яка йому протистояти. Важливою підкреслити, що саме протистояння корупційним діям і диктату великого бізнесу є проявом громадянської свідомості і демократії [1].

Щодо процедурної або юридичної рівності хочемо наголосити, що всі громадяни – рівні перед законом. Обов'язок не порушувати настанов закону, виконувати його положення, а у випадку порушення – нести юридичну відповідальність, є рівною вимогою для всіх громадян.

Ще один формат зазначеного розгляду, присвяченого інтенсифікації розвитку правової культури в сучасних умовах, є реальне верховенство Конституції в національній правовій системі, що віддзеркалює відповідний рівень розвитку прав людини та певний рівень правової культури цивілізованого суспільства. Адже правову культуру можна розглядати як характеристику якісного стану правового життя суспільства, що демонструє певний досягнутий рівень правової системи.

Одним із важливих питань у зазначеному контексті, безумовно, є ефективність правового регулювання та якість закону. Для того, щоб закон не був «холостим пострілом» або літературним твором «юридичного гатунку», необхідно дотримуватися наступних вимог: по-перше, зміст нормативно-правового акта повинен відповідати основним напрямкам розвитку суспільства, по-друге, не менш важливою є відповідність закону реальним умовам життя і відповідна ресурсозабезпеченість, по-третє, законність нормативно-правового акта, тобто відповідність Конституції України та іншим актам, по-четверте, закони повинні бути правовими, тобто відповідати принципам демократії і соціальної справедливості, а також нормам моралі та загальної культури, по-п'яте, відповідність закону розвитку правової системи в цілому, її взаємозумовленість з економічною, політичною та соціальною системами, по-шосте, закон не повинен віддзеркалювати «тіньову економіку» та «тіньове законодавство». Якщо перша категорія відома ще з часів стародавніх правових систем (Стародавній Єгипет, Стародавній Вавилон), то термін «тіньове законодавство» з'явилось порівняно недавно і, безумовно, підлягає своєму науковому осмисленню та тлумаченню. Втім вже сьогодні можна стверджувати, що «тіньове законодавство», пов'язане з так званим «тіньовим лобіюванням», тобто з тими методами лобіювання, що межують з порушенням регламентних норм та можуть використовуватися певними посадовими особами. Отже при вирішенні питання про законодавче регулювання лобістської діяльності доцільно вилучити певних посадовців зі сфери лобістського впливу [2]. Все це сприятиме тому, що не з'являтимуться або майже не з'являтимуться суто корпоративні «акти», що захищають політико-олігархічні інтереси.

Конституція визначає демократичний вектор розвитку правової системи, усіх її компонентів, її спрямованість на забезпечення прав і свобод особистості. І це досить важливо для становлення демократичної правової культури.

Конституція забезпечує верховенство закону в правовій системі України, причому категорії «верховенство права» і «верховенство закону» повинні розглядатися як взаємодоповнюючі, взаємозбагачуючі категорії, а не взаємовиключні.

Конституція України покликана забезпечувати «правовий конструктив», «правову виваженість», правонаступництво, при будь-яких політичних і інших змінах у суспільстві. Однак, це не означає, що в

неї не можуть вноситися зміни, вони можуть мати місце, але не повинні «гальмувати» загальний демократичний розвиток суспільства, що відобразатиме загальнокультурний та культурно-правовий рівні.

Конституційні зміни повинні відображати певні економічні засади розвитку та відповідні юридичні процедури, оскільки нова конституція, яка «вирішить всі проблеми» – це конституційний романтизм або конституційний ідеалізм, кінцем-кінцем брак конституційної культури як складової загально-правової.

У такий спосіб хотілося б виокремити важливі для зосередження уваги науковців в сфері правової культури напрями та спрямування наукової діяльності:

1. Формування громадянської культури. У суспільстві не може бути відповідного рівня культури (в тому числі правової), якщо не існує громадянської, яку С.Л. Соловйов характеризував як «явище, де органічно зливаються політичні і правові, моральні й естетичні, а також інші цінності, які створюють єдину базу для усвідомлення людиною громадянських прав і обов'язків індивіда і суспільства, особистості і держави» [5].

2. Виокремлення та розвиток в контексті правової культури цивілізованого суспільства правової субкультури – явища правової дійсності, пов'язаного із проголошенням та захистом прав людини. Показником такого стану правового життя слід вважати не лише конституційне проголошення людини, її житті і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю, але й, передусім, реальне забезпечення цього конституційного положення.

3. Розвиток демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства – досконалого за формою і відповідного за змістом міжнародним правовим стандартам у сфері прав людини.

4. Удосконалення рівня правової свідомості. Розуміння правової культури як якісного стану правового життя суспільства пов'язує її з певним рівнем правової свідомості громадян та посадових осіб. Правова свідомість не лише відображає правову дійсність, що склалася за конкретно-історичних умов, у тій чи іншій країні, але, водночас, впливає на функціонування і розвиток правової системи, яка є активним елементом правового регулювання суспільних відносин. Сучасний стан правосвідомості українського суспільства характеризується внутрішньою суперечливістю, необхідною умовою корегування якої є подолання явищ «тіньової економіки» та «тіньового права».

5. Посилення впливу юридичної науки на розвиток правової культури, залучення вчених-юристів до розробки проектів нормативно-правових актів, з метою удосконалення їх змісту. Слід враховувати також важливість розвитку правової науки для підвищення рівня правової культури, що обумовлений її зв'язком з правовою освітою.

6. Врахування сучасних процесів, пов'язаних з акультурацією, обміном правовими, культурними, естетичними нормами, європейськими культурними цінностями, сприйняття їх національними правовими системами, в тому числі, врахування певних стандартів, юридичних засобів захисту прав людини, що є обов'язковими в міжнародному, і, передусім, в європейському правовому просторі.

У такий спосіб одним із важливих завдань сучасного етапу розвитку правової системи України має стати формування, на основі цивілізованого підходу до права, цілісної концепції правової культури, що сприятиме подальшому розвитку правових знань і традицій, системи гарантій і процедур захисту прав і свобод громадян, нових прийомів і способів законотворчості, форм і методів правової діяльності. Тобто усіх тих структурних елементів правової системи, що реально потребують нового теоретичного осмислення. У цих умовах узгоджений розвиток правової культури і правової системи стає нагальною потребою сучасного етапу право-державотворення в Україні.

Список використаних джерел:

1. Градоблянська Т. Пам'ятки потрібно охороняти реально, а не віртуально / Т. Градоблянська // Голос України. – 2011. – 24 трав.; Гаврилюк В. Застройщики остануться с носом / В. Гаврилюк, Д. Игнатенко // Коммерсант. – 2011. – 14 марта.
2. Законопроект України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні». – Ст. 9.
3. Мелехин А.В. Теория государства и права / А.В. Мелехин. – М. : Маркет ДС корпорейшн, 2007. – 633 с.
4. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К. : Юридична думка, 2007. – 320 с.; Дія права: інтегративний аспект: Монографія / Кол. авторів; Відп. ред. Н.М. Оніщенко. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2010. – 320 с.
5. Соловьев С.Л. Культура гражданственности. К новой парадигме / С.Л. Соловьев // Свободная

мысль. – 1992. – № 7.

б. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади взаємодії права і культури (Міжнародна науково-практична конференція) / Ю.С. Шемшученко. – Х.: МП «Леся», 1997. – С. 45.

* Зайчук Олег Володимирович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, перший заступник директора Інституту законодавства Верховної Ради України з наукової роботи, Заслужений юрист України.

* Оніщенко Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Заслужений юрист України.

УДК 340.12

Руслан Панчишин *

ПРАВО ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ

Стаття присвячена розкриттю філософських та методологічних підходів щодо визначення місця права, як об'єкту дослідження, в системі класичних та сучасних юридичних студій.

Ключові слова: позитивне право, природне право, пізнання, тлумачення, світогляд, цінності.

Панчишин Р. И. Право как предмет научного осмысления: философско-методологические замечания.

Статья посвящена раскрытию философских и методологических подходов относительно определения места права, как объекта исследования, в системе классических и современных юридических студий.

Ключевые слова: позитивное право, естественное право, познания, толкования, мировоззрение, ценности.

Panchyshyn R. I. Law as the subject of scientific understanding: the philosophical-methodological comments.

The article is devoted to revealing of the philosophical and methodological approaches to determination of the position of the right, as an object of research, in the system of classical and modern legal studios.

Keywords: Positive Law, Natural Law, Knowledge, Understanding, Attitudes, Values.

Сьогодні очевидним є той факт, що серед тлумачень права, які у величезній кількості представлені в словниках, популярній і спеціальній юридичній літературі, ми зустрічаємося здебільшого із визначеннями, які доповнюють, а іноді і заперечують одне одного. Головна причина такого, на наш погляд, криється не тільки в різних методологічних підходах і гносеологічних установах авторів дефініцій а й у самій сутності й природі права як об'єктивного соціального явища буття. Тому будь-яке вузькопрофесійне визначення права з точки зору предикативності (кримінальне, цивільне, адміністративне, господарське) завжди дасть якийсь зріз, аспект вираження сутності і, отже, завжди буде феноменальним.

На нашу думку, зміст та ідея права видаються непідвладними науковому аналізу з його методологічними установами та критеріями, а вимагають глибших наукових підходів і способів пізнання, інакше кажучи, іншої методології. На жаль, сьогодні в царині інтерпретації та розуміння як гносеологічних процедур гуманітарного (філософського, художнього, релігійного) знання, безпосередньо пов'язаних із проблемою значення, панує той епістемологічний стан, який відомий методолог науки П. Фейєрабенд назвав методологічним анархізмом. Відлунням цього стану у вітчизняному правознавстві може бути судження: інтерпретація поняття права ніколи не була й сьогодні не лишається однозначною [1, с. 343].

Найперше рефлексивне осмислення взаємозв'язку людини з реальністю очевидно переконує нас у наявності діяльнісних, таких, що пізнають і оцінюють, здатностей, властивих людині. Ці здатності є безумовно трансісторичними основами інтеграції людини в буття, і на практиці маємо справу з їхньою єдністю. Однак все ж першим фундаментальним аспектом людського праксису є акт оцінки.